

A NEOLIBERÁLIS „KAPITALIZMUS” FOGALOM MEGSZŪNÉSE

A kommunizmusnak – vagy amit a XX. században annak neveztek – a fasizmus nem elfogadható alternatívája. Az elmúlt húsz év meghatározó ideológiai áramlata, a neoliberalizmus ezt nem értette meg. A baloldallal szemben túlzott mértékben lépett fel, míg ezzel szemben a jobboldali szélsőségeknek jelentős teret engedett. A szélsőjobboldali szemlélet, az anakronisztikus, barbár provincializmus felszámolásához szükség van a nyugati típusú konzervativizmus és a szociáldemokrácia együttműködésére, a két elméleti irányzat partneri viszonyára. Ehhez mindenképp a neoliberalizmus elméleti meghaladására van szükség. A tanulmányban ezért a neoliberalizmus meghatározó tételeinek kritikáját végezzük el annak érdekében, hogy az új világrendhez igazodó elméleti keret kialakulásához hozzájáruljunk.

„und sichre stets der Wahrheit Majestät” (Hölderlin)
„Tőke és fasizmus jegyesek” (József Attila)

BEVEZETÉS

A kommunizmusnak – vagy amit a XX. században annak neveztek – a fasizmus nem elfogadható alternatívája. A neoliberalizmus ezt nem értette meg. Amíg a baloldalt aránytalanul is nagy mértékben utasította el, addig a jobboldal esetében a szélsőjobboldaliságot alig korlátozta – bár valamelyest tartott tőle. A szélsőjobboldali szemléletet nem kezelte a korszerű, nyugati értelemben vett konzervativizmus szemléiben. Eltúrte annak anakronizmusát, barbár provincializmusát. Sandán arra számított egyrészt, hogy a vele való párhuzamos haladás révén nem válik ő is céltáblává – ahogy ez történt a Horthy-korszakban is. Másrészt tartalék erőnek tekintette ahhoz, hogy a „liberalizmussal” formailag nem összeegyeztethető „piszkos munkát”, a demokratikus és jogállami intézmények megteremtésére irányuló törekvések levezését a szélsőjobboldali erők végezzék el. A „kapitalizmus” magyarországi formájára emiatt érvényes a fenti József Attila idézet. Csak a globalizációs folyamat előrehaladásának köszönhető, hogy nem ismétlődik meg a két világháború közötti korszak fejlődési pályája Magyarországon. A kapitalizmusnak létezett és létezik „demokratikusabb formája is”, amit persze csak azért lehet még kapitalizmusnak nevezni, mert a régi világrendből az új világrendbe való átmenet még nem fejeződött be. Az új világrendet ugyanis hosszabb távon már nem lehet majd kapitalizmusnak nevezni.

1. A NEOLIBERALIZMUS IDEOLÓGIAI BŰNEIRŐL

Miután a neoliberalizmus a vulgármarxizmussal szemben a vulgáris antimarxizmust, a valóban kritikán alulian primitív „szocialista politikai gazdaságtannal” az

ugyancsak vulgáris és primitív „kapitalizmus politikai gazdaságtanát” állították szembe, így érthetően egy, a magaskultúrával ellentétes, belterjes szubkultúra került a rendszerváltással ideológiai hatalomra, ami a tudásalapú társadalomra való áttérés elveinek éppen az ellentétét jelenítette meg. A neoliberálisok véleménye szerint a hatalom gyakorlásához elég, ha intelligenciával rendelkeznek, holott ahhoz szükséges a tudás, és ami ennek része, a bölcsesség. Ez az ami nekik hiányzott. S bár lehetett előre tudni, hogy milyen ideológiai káosz és a rendetlenség milyen rémuralma következik, mégis más előre tudni és más átélni azt. De eljött a katarzis ideje. Ahogy elmondható a fasizmus koráról, hogy a kialakulása, de a felszámolása is szükségszerű volt, úgy a neoliberalizmusról, ami ideológiai és részben gazdasági formát öltő fasizmus, is elmondható ugyanez.

A neoliberalizmus „kvázi politikai gazdaságtanának” ismérvei:

1. Antiszociális piacgazdaság a szociális piacgazdaság értékrendje ellenében.
2. A részvételi demokrácia kirekesztése a gazdaságból (is) – szemben a nyugati modellben működő szociális partnerséggel és a „Mitbestimmung”-gal.
3. A közjó szerepének a tagadása a döntéshozatalban, szemben azzal a nyugati felfogással, amelyik a közjószág és magánjószág egységén alapul.
4. A politika elsődlegességének tagadása a gazdasággal szemben. A neoliberalizmus azt feltételezi, hogy az államnak a magántőke érdekeinek a szolgálatában kell állnia, hogy a tőke vezeti az államot, beleértve annak minden intézményét.
5. Az elitizmus elve, a társadalomnak elitre és tömegre való felosztása. A neoliberalizmus szerint a tömegnek az a dolga, hogy az elit érdekét szolgálja, az elitnek pedig a saját érdekét kell követnie és nem a nem létező közjót. Ezt a tételt jól illusztrálja a privatizációs gyakorlat. A közbizonyt a privatizáció címén az elit saját magánvagyonának tekintette, és azt klikkszellemszerűen kezelte. Ezzel szemben a nyugati gyakorlat a hálózati partnerség korszerű formáit használja.
6. A fehérterror és a szélsőjobboldali irányzatok támogatása a tömeg „kezelésére”, azaz a jogos felzárkózási törekvések elnyomására. Ezzel szemben a modern konzervativizmus a méltányosság és a nagylelkűség klasszikus értékeit képviselte.
7. A bűnözés részleges legalizása, a „kapitalista jelszavakkal” bűnpártolásra ösztönöztek. A bűnt a gazdasági hatékonyság elkerülhetetlen velejárójának tekintette a neoliberalizmus.
8. A bérrabszolgaság, a rabszolga-kereskedelem, a rabszolgamunka és a cselédkapitalizmus termelési módjának a felelevenítése.
9. Az értékrend tagadásának, az antihumanizmusnak és a felelőtlenségnek az elvi szintre emelése, mintha az értékelvűség lenne vagy lett volna a hatékonyság akadálya. Ebből közvetlenül vezette le a klasszikus kapitalizmus értéktagadását, ami szerint a fejlődés és növekedés forrása a jogi és erkölcsi normák áttörése és lerombolása. A XX. századi nyugati modell ezzel szemben a Pareto-hatékonyság elismerését tekintette a piaci hatékonyság feltételének.
10. A haladás, a holizmus, a tökéletesség és a boldogság elérhetőségének tagadása.
11. A XX. századi amerikai, illetve a II. világháború utáni nyugati politikai gazdaságtan átfogó ismeretének a hiánya, a részleges ismeretek hamis általánosítása. A neoliberalizmus a nyugati kultúrát – a horthysta attitűd módjára – a XVIII. századi felvilágosodás (és csak az ebbe a keretbe beleférő XIX. századi szellemiség) szintjén megrekedt állapotában értelmezte. Egy vulgáris neokantiánus

irányzatot állított szembe a dialektikára törekvő nem vulgáris marxista újhegelianizmus ellenében (amit Magyarországon például *Lukács György* képviselt).

- A) A neoliberalizmus átvéve a vulgármarxizmus végletekig leegyszerűsített alapfelépítmény fogalmi kettősségét a demokráciát is a szabadsággal, a kultúrával és minden egyéb tudatformával együtt felépítménynek tekintette. Nem értette meg az amerikai politikai gazdaságtannak azokat az alapvető irányait, amit a New Deal és a neokonzervatív fordulat képviselt, hiszen ezek a demokrácia és a szabadság termeléssel való egyesítésének a fejlődési fokai.
- B) Az alapfelépítmény primitív dualizmusát fokozta, hogy a neoliberalizmus csak két alrendszerre tételezett fel: a szűk értelemben vett gazdasági és a politikai alrendszerre. Nem ismerte fel az erkölcsi-kulturális-vallási alrendszer alapvető szerepét a társadalom működtetésében, mert nem tudott/tud arról, hogy az állam működésének nemcsak jogi, hanem bölcséleti törvényei is vannak.
- C) Nem tudott különbséget tenni a köztársaság és a jogállam fogalmai között. Csak az előbbi alapján állt, nem értve, hogy a XX. századi Egyesült Államokban, majd a nyugati szövetségi rendszerben a jogállam intézmény- és eszmerendszerre uralkodik. Ez az értékrendi következetesség meghaladja a köztársasági eszmét, miközben annak minden haladó hagyományát és értékét magába foglalja.
- D) Ugyanúgy nem tudott a neoliberalizmus túllépni a köztársasági népfelészme fogalmi korlátain. Nem ismerte a szabadság alárendelését az idealizmusnak, és ezzel a csőcselékszellem fenntartására rendezkedett be. Az idealizmus tagadásával a legsötétebb machiavellista realizmus szintjére süllyedt (meg kell jegyezni, hogy a neoliberalizmushoz képest Machiavelli idealista volt). Fogalma sem volt arról, hogy az idealizmus azt jelenti, hogy az erő csak az igazságosság oldalán lehet.
- E) A külpolitikában az idealizmus tagadása magától értetődően a gyarmati és helytartói szellemiség felelevenítéséhez vezetett. Pedig a wilsonizmus és a „történelem vége” tétel ezzel nem összeegyeztethető. A globalizáció a kozmopolitizmus meghaladása, és nem a nacionalizmussal való együttműködés. A neoliberalizmus nem értette, hogy az új világrend alapintézménye a globalizáció, és annak jelenlegi szakasza a globális partnerség. Amint nem tud különbséget tenni a „köztársaság” és a „jogállam” fogalmai között, úgy nem látja át a „világpiac” és a „globalizáció” fogalmi közötti formációelméleti-termelési kultúrabeli különbséget sem. A globalizáció nem a világpiac kategorikus megszüntetése, hanem a világpiaci rendszerek demokratizálása, arányos és ökológiai alapokra helyezése. A világpiacot egy nemzetközi-demokratikus intézményi struktúrába és dinamikába helyezik, azt geopolitikai szinten értékelvű alapon irányítják. A gyarmati örökséget megfelelő nemzetközi intézményi szerkezetben, fokozatosan, de végérvényesen szüntetnek meg. A világpiac jelenlegi fejlődési folyamatai nem érvénytelenítik a több évszázados, maradandó értékeket és hagyományokat; ami érvénytelenné válik az a világpiac öntörvényűségének képzete.
- F) A kultúrát úgy fogták fel, mint az „elit” önmegvalósítási lehetőségét, aminek a lényege a gazdasági élettől, a termelés kérdéseitől való elfordulás (szórakozás). Pedig az új világrendben a kultúra a társadalom- és gazdaságirányítás

átfogó intézményi kerete, amelybe a termelési mód korábbi fogalma átmegegy és új formációelméleti meghatározást kap.

12. A közgazdaságtant a neoliberalizmus kizárólag a profitszerzés és a profitmaximalizálás szakismeretének fogta fel, amiben „filozófiára” nincs szükség. Ezzel szemben áll az a korszerű, de mind az antik, mind a felvilágosodás korában megtalálható hagyomány, ami szerint a közgazdaságtan feladata a hozzájárulás az igazságos társadalmi-gazdasági rendszer megteremtéséhez és működtetéséhez. Ennek alárendelt a „profit”, aminek a „forrása” a közjó szolgálata. Ennek értelmében a hatékonyság nem érvényesülhet eredményesség nélkül.
13. A szocialista elméletet, a marxizmust annak vulgáris elsekélyesedésére hivatkozva kirekeszti a szellemi életből. Az az elv vezeti a neoliberalizmust, hogy „az igazságosság nem létezik”, ami minden kulturális hagyománynak ellentmond. Holott a marxizmus betagozódhat a globális rendszerbe a „munka felszabadításának” elve alapján. A felzárkózást, a fejlődést ez a hosszú távú gazdaságpolitikai elv segítheti, és ennek tagadása teszi a neoliberalizmust szélsőjobboldali leágazásával együtt háború és gettó nélküli, tehát ideológiai fasizmussá. A munka felszabadításának tagadása ugyanis a jobbagyságot és a bérrabszolgaságot jelenti.

A neoliberalizmusnak ezek a jelenségei nem korlátozódtak Magyarországra vagy a „félperifériás” térségre. Nyugaton és Amerikában is megjelentek ilyen tendenciák. Ennek a bizonyítéka maga a legújabb gazdasági válság és ennek szakirodalma (pl. *Joseph Stiglitz* különböző munkái). Nyugaton azonban mégsem a neoliberalizmus, hanem a neokonzervativizmus volt az uralkodó eszme, amelynek a neoliberalizmus csak az egyik összetevője volt. A neokonzervatívizmus nem adta fel, ellenkezőleg, erősítette az értékelvűség iránti elkötelezettséget. Az értékelvűség tagadása, mint uralkodó irányzat meghatározott geopolitikai okokból a mi térségünkben – a hidegháború vesztes oldalán – fejtette ki fölöslegesen is romboló, demoralizáló hatását. Ezen belül Magyarország élenjárt a legújabbkori sötétség képviselőjében.

2. NEOLIBERALIZMUS, DEMOKRATIKUS SZOCIALIZMUS, KÖZJÓ, GLOBALIZÁCIÓ ÉS MAGASKULTÚRA

Milyen elvi alapon kritizálható a neoliberalizmus, aminek segítségével megszüntethetővé válik? Milyen eszmeiség jön létre a neoliberalizmus kritikai meghaladása során? Lukács Györgynek hosszabb távon bizonyára nincs igaza abban a tételében, hogy „a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál”. Az önfelszámoló jellegű képlet, mint *Descartes* módszeres kételye, egy történelmi pillanatban lehetett igaz, amennyiben a túlélés ára volt. *Arisztotelész* írja *Politika* című munkájában, hogy a demokrácia azért jobb a zsarnokságnál, mert a kulturálatlanság, az erkölcstelenség szétterítve jobb, mint koncentrálna. Csak emelkedett kulturális szintnél helyes a nagyobb szintű összefogottság. Egy alacsony nivójú szellemi közegehez ezért helyesebb a vulgáris kapitalizmus eszméjét rendelni, szemben egy primitív „szocializmus politikai gazdaságtana” modellel. Ez történt a neoliberalizmus korszakában. A neoliberalizmus helyesebben fejezte ki elméletileg a XX. század második felének hazai gyakorlatát, mint a „szocializmus politikai gazdaságtana”.

A neoliberalizmus és a vulgármarxizmus történetileg és ismeretelméleti szerkezetüket tekintve összefüggő áramlatok. Összefüggésüket mutatja a XX. századi magyar történelem egésze: a Horthy-korszak, annak a frakcióharcokban való folytatódása 1945 után és a rendszerváltás utáni horthysta hagyomány felelevenítése a neoliberalizmus formájában. A neoliberalizmus csak a régi szubkultúra egy újabb, szelídítettebb jelensége. Ezek az irányzatok a hazai provincializmus elméleti megjelenései, és ezért nem a fejlődés, hanem a maradiság hagyományát képviselik.

A neoliberalizmus szubkultúra, mert nem egyszerűen a „szocializmus politikai gazdaságtana” ellen lép fel, hanem a magaskultúrát támadja. A neoliberalizmus elleni fellépés nem egyszerűen a szocializmus, hanem a magaskultúra és ennek politikai rendszerbeli formája, a jogállam egésze érdekeit szolgálja. A magaskultúra egyik összetevője a vulgarizmustól megszabadított szocializmus, ezért a szocialista eszme következetes védelme segíti a magyar felzárkózást. – Annak mértéke, a szocialista hagyomány szerepe az új világrendben erősebb vagy gyengébb, azaz a magaskultúrán belüli arányok a különböző szellemi hagyományok között, már az új világrend belső törvényszerűségeinek kérdése.

A rendszerváltásra való átmenet előkészítésének az évtizedében, a 80-as években, a reformfolyamat leágazásaként már megkezdődött a szocializmus politikai gazdaságtanának és egyáltalán a szocialista elméletnek, a marxizmus-leninizmus irányzatának megtisztítása a vulgarizmustól. Ez akkor kezdetlegessége, elméleti útkeresése miatt nem kaphatott megfelelő hangsúlyt a neoliberális szubkultúra offenzívájával szemben (ez utóbbi szerepe éppen emiatt vált szükségszerűvé). Ez a kor volt a szocialista elmélet globalizációba való betagozódásának kezdeti időszaka, a feltartóztatás politikájának az eredménye.

Félreértés a 70-es évek közepétől kezdődő korszakot egyoldalúan antikommunizmussal jellemezni. Az amerikai gazdaságpolitikai irányítás és az erről szóló tájékoztatás nemcsak arra ösztönözött, hogy a szocialista politikai gazdaságtan alapfogalmait (például az állami tulajdont) elvessük, hanem arra, hogy a nyugati szervezeti rendszerben is működőképpé válhassanak. Az elméleti és gyakorlati fejlődést segítette az amerikai gazdaságpolitika, a szociáldemokrácia megújulása, az eurokommunizmus, a lengyel politikai válság példamutató kezelése, az egzisztencializmus és az analitikus filozófia hatásai (ezek a filozófiai irányzatok lényegében egy nem vulgáris állami tulajdon fogalmat képviselnek). Fontos utalni Lukács György hatására. Nála meghatározó törekvés volt az elvhűség, a szocializmus alapelveihez való ragaszkodás, annak összekapcsolása a nyugati magaskultúrával (vagy legalábbis fontos elemeivel). Lukács munkásságát felfoghatjuk az egzisztencializmus és az analitikus filozófia marxista alapon történő szintézisének kezdeményezéseként is.

Nem lehet említés nélkül hagyni az úgynevezett Lukács-iskola örökségét sem, amelyik a szabadság eszméjét állította a középpontba. Ez azért fontos, mert a Kádár-korszak vulgármarxizmusa a proletárdiktatúra fogalmából kihagyta vagy elhanyagolhatóvá tette a szabadság fogalmát, és azt helyettesíteni próbálta a „szabadság nélküli demokrácia” céhes hagyományával. Sajnálatos, hogy a Lukács-iskola, nem tudván a kádárista csapdából teljesen szabadulni, a szabadságeszme kifejlődését csak a szocializmus ellenében tudta elképzelni. (Ez érződik *Kornai Jánosnál* is, aki a közgazdasági elméletet értelmezi úgy, hogy a szabadság nem egyeztethető össze a ter-

vezéssel.) A 80-as években azonban a fent említett hatások alapján elkezdődhetett annak feldolgozása, hogy a szabadságeszme hogyan hozható összhangba a szocializmus politikai gazdaságtanának alapelveivel. Ez a törekvés adódhatott a reformközgazdaságtanból is. A szabadságfogalom ugyanis nem kerülhetett szembe a demokráciával kirekesztő módon. (Ahogy azt például *Kossuth* is megfogalmazta: „Csak a demokrácia az igazi szabadság.”) Ez azzal a felismerésménnyel, revelációval járhatott együtt, hogy a nyugati társadalmi-gazdasági rendszer működése leírható a szocializmus politikai gazdaságtanának fogalmi rendszerével is!

A Nyugat sohasem a szolgáló másolást, hanem az értékrend szabad, de támadhatatlanul következetes alkalmazását várta-várja el az adott magaskultúrában. – A neoliberalizmust tehát nem abban támadjuk a nyugati szellemi környezetben, hogy a nyugati rendszert kapitalizmusként is le lehetett írni, hanem abban, hogy ebből a leírásból a szocializmust kirekesztette. A kirekesztő kapitalizmus fogalom párhuzamossá válik a fasizmussal. A demokratikus kapitalizmus és a szocializmus politikai gazdaságtana szövetségesek a kirekesztéssel szemben. Az már egy következő történet, hogy a szabadságeszme túléli a kapitalizmus fogalmat.

3. A FELZÁRKÓZÁS KEZDETÉNEK POLITIKAI GAZDASÁGTANI TÉTELEIRŐL

A felzárkózás első korszakában a reformfolyamat provinciális jellegét úgy lehetett meghaladni, úgy lehetett elrugaszkodni tőle, hogy még nem volt meghatározó a globalizációs szemlélet, az még csak a kialakulás fázisában volt, még nem erősödött meg. Ennek a korszaknak a következő jellemzői voltak:

3.1. UGRÁS AZ EGZISZTENCIALIZMUSBA

Tarthatatlanná vált az a *Sztálin* által képviselt áthidalhatatlan ellentmondás, hogy az állam egyrészt „felépítmény”, másrészt létezik állami tulajdon a szocialista gazdaságban. Elméletileg vagy az „állami tulajdonról” kell lemondani vagy az állam „felépítmény jellegéről”. Az előbbi választása vezetett a neoliberalizmushoz, illetve általában a lemondáshoz az igazságos társadalom megteremtéséhez fűződő elvekről. Az utóbbi választása ahhoz vezetett, hogy az államnak a társadalmi lét fenntartására, újratermelésére irányuló felelősségét állították a középpontba. Ez az ugrás az egzisztencializmusba.

Más oldalról, ez rácsodálkozás arra, hogy az egzisztencializmus (kissé más közelítésben az analitikus filozófia is) tulajdonképpen az állami tulajdonról szól, annak vulgarizálása és voluntarista eltorzítása nélkül. Amikor *Erich Fromm* szembeállítja a birtoklás és a létezés fogalmát rámutat (vagy ráérez) arra [Fromm, 1994], hogy a lét(ezés) tulajdon fogalom, azaz politikai gazdaságtani kategóriává vált. Tulajdoni kategóriaként meghaladja a társadalmi felelősséghez csak ellentmondásosan viszonyuló hagyományos birtoklás-tulajdon fogalmat. Az egzisztencializmus azért állítja elsősorban a lét fogalmat a középpontba, és nem az „állam” kategóriáját, mert azt a magaskultúrabeli örökséget közvetíti, hogy az állam működéséhez nemcsak jogi, gazdasági, hanem bölcséleti törvényekre is szükség van.

Az egzisztencializmus XX. század eleji (és XIX. századi) formái a paternalizmus, fordizmus szintjén álltak, azt lényegében nem haladták meg. A fejlődés az egzisztencializmus felé megtalálható a szocialista elméletben. Lukács György előbb volt egzisztencialista, mint *Martin Heidegger*. Az egzisztencializmus felé tett lépés részének tekinthetjük a „felépítmény aktív szerepe” kapcsán kifejtett nézeteket, erőlködéseket is. Bár ebben jelentős eredmények születtek korábban is, de a 80-és évek történt meg az „ugrás”. Ekkor sikerült következetesen felszámolni az államnak mint felépítménynek, vagyis gazdasági szempontból funkciótlannak tekintett fogalmát.

Az egzisztencializmus szocialista-marxista változata abban tér el a nyugati irányoktól, hogy azokat közvetlenebbül fordítja le politikai gazdaságtanra, formációelméletre. A termelésszervezési meghatározásokra összpontosít, a termelési-ágazati arányok kialakításának szabályait kutatja. Ennek semmi köze sincs a tervutasításos rendszerhez. A tervutasításos rendszerben az államot „gazdasági alapként”, önállóan működő rendszerként fogták fel, amely fölött egy politikai alrendszer (párt) hagyományos felépítményként lemond a formációelméleti törvénynek alárendelt gazdaság működtetéséről, a gazdaságpolitikai irányítás meghatározottságáról a felelősség-szükségyszerűség által. Az anyagelvűségnek nem a tudat-, hanem a lételvűség az igazi ellentéte.

3.2. A TULAJDONVISZONYOK ÉS A DEMOKRÁCIA

A nyugati társadalmi-gazdasági rendszer demokratikus intézményi berendezkedése összhangban van a szocializmusnak az állami tulajdonra és az állam szerepére vonatkozó elveivel és (elsőre meglepő módon) a klasszikus kapitalista magántulajdon tagadására vonatkozó elveivel is. Ami a nyugati rendszerből jótékonyan hiányzik az állam szerepére vonatkozóan, pl. az államigazgatás túlhatalma, vagy „az állam elhalása”, vagy a „falanszterszocializmus” az a szocialista alapelvek feladása nélkül is törölhető az elméletből.

Az egzisztencializmus kiegészíthető a demokrácia és a szabadság elveivel az analitikus filozófia közvetítésével is. A termelés egyesíthető a szabadság és a demokrácia elveivel (New Deal), ezzel megszüntethető a politika elkülönült alrendszer jellege, és elhagyható lesz az egzisztencializmus egyoldalú paternalista kötődése is. Ez a szemléleti keret hozzájárult a reformközgazdaságtan szellemiségének meghaladásához, amely szerint a politikában van vagy lehet demokrácia, a termelésben azonban egyoldalúan csak diktatúra van, mert a hatékonyságnak állítólag ez lenne a feltétele.

A) *A demokrácia mint a kizsákmányolás megszüntetése.* Nem kell lemondani a kizsákmányolás megszüntetésének szocialista elvéről ahhoz, hogy végbemenjen a felzárkózás a nyugati rendszerhez. A demokrácia ugyanis a termelési eszközök felhasználása és a jövedelem elosztása feletti rendelkezésben való részvételt is jelenti. A reformközgazdaságtan, mint később a neoliberalizmus, a demokrácia termelési viszony jellegét kérdőjelezte meg. Ezzel szemben a XX. századi amerikai, majd nyugati fejlődést a termelés és elosztás feletti demokratikus ellenőrzés és a demokratikus részvételhez szükséges feltételek megteremtése, és az ehhez

szükséges politikai gazdaságtani keret határozta meg. Ilyen elemek pl. a taylorizmus, a fordizmus, a roosevelti gazdaságpolitika, ennek részeként a magas bérek, a fogyasztási cikkek és a termelési eszközök technikai színvonalának a folyamatos fejlesztése, az intézmények hozzáigazítása a technostruktúra nyitottságának fejlődéséhez, a szociális piacgazdaság és a részvételi rendszer kiterjesztése Nyugaton a II. világháború után. Mindezek az elemek a termelés szervezetében való-sították meg a szabadság és a demokrácia szintézisét a nyugati rendszerben.

B) *Az állami tulajdon működőképes formája a demokratikus és jogállami intézményrendszer, a közjó tulajdonformája.* Nem kell lemondani az állami tulajdon elvéről ahhoz, hogy a szabadság és a piaci hatékonyság értékeit megőrizzük. Az állam ugyanis nem azonos az államigazgatással. Az állam már a felvilágosodás korában megfogalmazott elvek szerint is magában foglalja a végrehajtás mellett a törvényhozást és az igazságszolgáltatást. Az állam részét képezik azonban a társadalom tagjai, maguk is állampolgárokként, egyénileg és szervezeteikkel együtt. A XX. században az amerikai, illetve a nyugati szövetségi rendszerben ez az állami intézményrendszer tovább gazdagodott, a köztársaság jogállammá fejlődött..

Az állami intézményrendszer kibővülését, megszilárdulását jelentette a sajtó szerepének az intézményesülése, az egyházak szerepének a stabilizálódása, a pártok, az egyetemek és a regionális közigazgatási vagy ahhoz kapcsolódó intézmények összességének a nyilvánosság szerkezetébe való beépülése. Az állam kibővített fogalmához sorolhatók a kormányközi szervezetek, más nemzetek feletti intézmények, amelyek összeegyeztethető a internacionalizmussal. Ezek szintén tulajdonformákat meghatározó szereplők. Ha mindezeket beleértjük az állami tulajdon fogalmába, mert tulajdonosi funkciót töltenek be, akkor a nyugati rendszer tulajdonformája egybeesik a szocialista elvek állami tulajdonra vonatkozó, vulgarizmustól megtisztított hagyományával.

Nem lehet azonban megkerülni a magántulajdon tagadására vonatkozó szocialista problémakört. A reformközgazdaságtan és a neoliberalizmus a vulgarizált köztulajdonnal szemben a szintén vulgarizált magántulajdon elvét állította, miközben helytelenül hivatkozott a nyugati példára. A nyugati rendszerben a magántulajdon jelen van. Ez a jogi értelemben vett magántulajdon azonban alá van rendelve a jogállam előbb felsorolt demokratikus intézményrendszerének. Ez a magántulajdon fogalom egy horizontális és vertikális hálózat része. Lehet ugyan beszélni magántulajdonról, de ebben a társadalmi-gazdasági rendszerben már nem a magántulajdon az uralkodó, hanem a jogállam. A nyugati tulajdonformát a közjó tulajdonformájának is lehet nevezni. A közjó fogalma megelőzi és egyesíti mindazt, ami a magántulajdon és az állami vagy köztulajdon hagyományából maradandó az új világrendben, és kiszűri mindkettő érvénytelenné váló szélsőségeit. Lehet a nyugati tulajdonformát kifejezni a magántulajdon elveivel is, de az a meghatározó, hogy a két közelítés nem rekeszti ki egymást, mint a hidegháború és a neoliberalizmus korában. Csak egy elemét említve a tulajdonosi jogokat gyakorló intézményrendszernek: a fogyasztóvédelem a magántulajdon meghaladását jeleníti meg.

A tulajdonforma meghatározásánál a döntő érv a piac fogalmának az értelmezése. A kádárista szemléletben csak „terv és piac” kettősségében gondolkoztak. A piac fogalmán pedig csak a koncentrációtól elvonatkoztatott, kisárutermelői

piaci szervezetet értettek. A modern nyugati piaci szerkezet ezzel szemben piramis alakú. Oligopol jellegű, de széles kisvállalkozói réteget is tartalmaz. Ez egyidejűleg biztosít stabilitást és rugalmasságot, a magán- és állami tulajdon régi fogalmainak szintézisét, és megszüntetve-megőrzését hordozza.

C) *A tervezés tagadásának a tagadása.* A reformközgazdaságtan a korabeli tervezés működésképtelenségeiből a tervezés tagadására következtetett. Ez egyben tagadása a társadalom és a gazdaság tudatos irányítása elvének. Ezt a felfogást erősítette a piac evolúciós jellegének hangsúlyozása. A nyugati rendszer ezzel épp ellentétesen a társadalom és a gazdaság tudatos irányításának kiteljesedése felé haladt, ami egybeesik a szocialista elmélettel. A tudatos irányítás ismérvei a következők:

- Közhely, hogy ha az állami tulajdon működhethet demokratikus módon, akkor ez a tervezésre is érvényes, hiszen a demokratikus intézményrendszer, az ágazati, területi stb. arányokat, igényeket jeleníti meg, és lehetővé teszi ezek számbavételét.
- Az innováció és a kutatásfejlesztés csak egy ilyen szervezeti formában bontakozhat ki és ezzel lehet létrehozni a jövő technológiáját. A hazai elmaradottságot a demokratikus intézményrendszer elmaradott jellege konzerválta, a közepszerűség diktatúrája gátolta az innovációt.
- A legfontosabb érv: a nyugati termelési kultúrát a tömegtermelés határozza meg. A tömegtermelés váltja fel a „termelés a termelésért” elvet. A XX. században a társadalom szükségleteire termelnek már, ez az ellátási felelősség és a verseny egyesítése révén intézményesül. Ezek az elvek egybeesnek a szocializmus elméletével: a létre irányuló felelősség egyenlő a tudatossággal.
- A társadalmi szükségletek részei a politikai szükségletek. A harmonikus társadalmi szerkezet megfelel az igazságosságnak. Az a tervezés tárgya, hogy milyen az a termelési és fogyasztási struktúra, amelyik összhangban van az igazságossággal minden egyes korszakban. A tervezési folyamatban a történelmi korra alkalmazzák az igazságosságot, ez a történelem dinamikája. A társadalmi struktúra tudatos alakítása a tervezés értelme.

A nyugati rendszerben ennek megfelelően alakultak ki a hosszú és középtávú fejlődési szakaszok. Ezeket a fejlődési szakaszokat megkülönböztethetjük a húzóágazatok váltakozásával is. A húzóágazati rendszernek ez a szakaszonkénti dinamikája határozza meg azt a technológiát és társadalomképet, ami „tervezhetővé”, kiszámíthatóvá teszi az adott termelési korszakot.

Az osztálytársadalom megszüntetésének programja a nyugati rendszerben valósult meg. Az elmúlt húsz év uralkodó eszmerendszere, a neoliberális rendszer ezzel szemben az osztálytársadalom fenntartásának az elvét képviselte. *Benjamin Friedman* Jólét és erkölcsösség című munkájában ezt a fejlődési pályát mutatta be az amerikai gazdaság XX. századi története kapcsán. A középosztály megteremtésére irányuló gazdaságpolitikai törekvések elsődleges célja olyan jóléti szint megteremtése volt, ami az erkölcs, a közösségi értékek követését tette lehetővé. Friedman annyiban antiszocialista, amennyiben a jólét hiánya esetén tagadja az erkölcs érvényesíthetőségének lehetőségét, általában kivételnek tekinti azt. Ez alól egy kivételt lát, ez pedig a New Deal korszaka, amikor az erkölcsi értékek a jólét hiánya mellett is érvényesültek. Álláspontunk szerint ez az általános az új világrendben.

D) *A munkaerő árujelleget a megszüntetése.* A reformközgazdaságtan és az ebből kialakuló hazai neoliberalizmus egyik legsúlyosabb elméleti hibája, hogy a szabadság feltételének tekintette a munkaerő árujelleget. A kádárista „teljes foglalkoztatásnak” nem ez az ellenszere. Kétségtelen, hogy a Kádár-korszakban tagadták, vagy csak nagyon részlegesen ismerték el a hatékonyság szerepét a foglalkoztatásban. A XX. századi közgazdaságtudomány, azon belül is a munkagazdaságtan eredményei azonban azt mutatják, hogy a létbiztonság és a „teljes foglalkoztatás” nem azonos kategóriák. A munkapiac különböző intézményeivel, eszközeivel lehet úgy szabályozni a munkavállalást és a munkaadást, aminek eredményeként a létbiztonság szavatolható a hatékonyság fenntartása mellett.

A létbiztonság nem azonos a munkanélküli segéllyel – bár ez is része –, hanem létfeltételektől való elválasztottság megszüntetése. A tudásalapú gazdaságban a létfeltételeket egyre nagyobb mértékben az oktatás és más társadalmi hálózatok biztosítják, így a gazdaságpolitikai intézményrendszer életpályamodellt alakít ki egyre inkább minden szakmában. Ez párosul a foglalkoztatás demokratikus alapokra helyezésével. A demokratikus intézményekben való részvétellel a foglalkoztatás egyszerismind a tulajdon feletti rendelkezésben való részvétellel is válik. A tulajdonjogi elosztás hatékony rendszeréről folytatott viták tartalma az a gazdaságszerkezeti módosulás, hogy a munkafolyamatban a munkaadó és a munkavállaló partneri viszonyban van. A munkavállalás az új világrendben társulás, a termelési feltételek elidegenedésének megszűnése.

A partneri viszony ellenére nem szűnik meg a függőség, de az emberi jogok kérdése azért kerül a középpontba a nyugati rendszerben, mert megszünteti a függőség kiszolgáltatottsággá válását. Az emberi jogok területe a tulajdonviszonynak az a része, amelyik leginkább megkülönbözteti a nyugati rendszert a klasszikus kapitalizmus viszonyaitól. Az emberi jogok korlátozása csak büntetésként jöhet számításba.

A demokratikus centralizmus lép a tökefunkció helyébe. Bár a kifejezés szocialista eredetű, mégis jól leírja a nyugati társadalmakban működő gazdaságpolitikai intézményrendszert. Ez az intézményrendszer a közjó szolgálatában álló termelési feltételeket úgy biztosítja, hogy az anyagi függőséget olyan termelési tevékenységgé változtatja, amely a termelő ember önmegvalósítását is megteremti. Ettől demokratikus a centralizmus, és ettől szűnik meg a kiszolgáltatottság. Ez a teljesítményt egyszerre ösztönzi és kényszeríti ki.

A teljesítményelv kerül az egyoldalú munkakényszer helyébe, és ez a másik különbség a nyugati rendszer és a klasszikus kapitalizmus között. A teljesítményelv egyúttal megszünteti mások teljesítményének korlátozását, a versenylvet és a közjót összhangba hozza. Ez a XX. századi közgazdaságtan egyik alapfogalma, a Pareto-hatékonyság

A klasszikus politikai gazdaságtan fogalom párja az egyszerű és a bonyolult munka. A haladás az utóbbi kiterjedéséhez vezet, ezt nevezik a XXI. században magas hozzáadott értéknek. A felszabadított munka ennek a munkaformának az általánossá válását feltételezi a tudásalapú gazdaság korában, mert ez küszöbölheti ki a kiszolgáltatottságot és a partneri együttműködés alapja lehet.

A munka felszabadításának programja lehetővé teszi a nyugati rendszerbe való beilleszkedést, és a magaskultúrához történő felzárkózást. Nem kell és nem is sza-

bad a marxizmus elutasítását a Nyugathoz való felzárkózás feltételének tekinteni. A vulgármarxizmustól való teljes és végérvényes megszabadulás a tét. A neoliberalizmus antimarxista és kultúraellenes volt, de életre szóló leckét kapott abból, hogy nem lehet az emberek egzisztenciális érdekeivel, és az ezeket biztosító politikai szabadságjogokkal játékot űzni. Különbség van a demokrácia és a csöcselékdiktatúra között.

3.3. UGRÁS A JOGÁLLAMI PLURALIZMUSBA.

A hatalom gyakorlását a szocialista elméletben a párt vezető szerepének elveként határozták meg. Ez az elv a kormányzati irányítás és a mozgalmi vezetés egysége, és ezt ellentmondásmentesen, voluntarizmustól és vulgarizmustól mentesen valósítja meg a nyugati jogállami pluralizmus.

Ezzel biztosíthatóvá válik a nyugati rendszerbe való beilleszkedés, a hozzá való felzárkózás anélkül, hogy az elmélet a jogállamot a kapitalizmus megdöntendő intézményének tekintené. A fenti tétel a jogállami értékrend lehetőségének felismerése a szocialista világnézetben. A jogállam nem a kapitalizmus, hanem az új világrend államformája a nyugati rendszerben. Miközben nem tartjuk elfogadhatatlannak, ha még használjuk a kapitalizmus kifejezést is.

A jogállami pluralizmus az egypártrendszer (osztálypárt) és a többpártrendszer (parlamentarizmus) szintézise. A jogállamban az irányzatok között az alapvető értékrendi kérdésekben egyetértés van. Az irányzatok (pártok) nem osztályegyen-súlyt képeznek, nem osztálybékét, vagy osztályegyüttműködést valósítanak meg. A jogállami parlamentarizmusban a pártok a megszűnt illetve a megszűnő osztály-társadalom harmonikus dinamikájának összetevői, mozzanatai – az osztálytársada-lom leváltása a pluralizmussal.

Az értékrendi azonosság vagy ami ugyanaz, az ideológiai egység azért alakulhat ki, mert létrejött az az infrastruktúra, amely a munkaadást és az ezzel egyenértékű gazdasági-anyagi függést az értékrend gyakorlati alkalmazásává változtatta. A teljesítményelv törvénye ez a termelési kultúrában, az értékrend alkalmazása a teljesítmény. A munkaadás végső soron az, hogy a munkavállaló feladatává tegyék a szabadságot mint a helyes elvek következetes és tökéletességre törekvő alkalmazását. Ez a munka felszabadítása.

Ha a munka a szabadság gyakorlása, akkor nem lehet a szabadsághiány nevében forradalmi szellemet közvetíteni. A munkaadó kapitalistának minősítése a stabilitás részben indokolatlan meggyengítését szolgálta. A munkaadók fokozatosan megszabadulnak a XX. század technológiai fejlődése eredményeként a kapitalista vonásaiktól. A munkaadó és a kapitalista összekeverése a hidegháború csapdája volt, ez akadályozta a kapitalizmus és a jogállam fogalmának megkülönböztetését. A munkásmozgalmi hagyományok ehhez a folyamathoz igazodnak.

A forradalmi szellem létjogosultsága annyiban marad-maradt fenn, amennyiben a helyes értékrend közvetítésére alkalmatlan közvetítő társadalmi csoportok eltávolítására irányul. Ennek legújabb példája az Arab Tavasz. A forradalomnak ez a célja már megjelent a *Bernstein* és *Lenin* közötti konfliktusban. Akkor még azonban egyik oldalon sem tudtak pontos különbséget tenni az értékrend közvetítésének és

az értékrend infrastruktúrájának alrendszerei között. Az értékrend érvényesülését biztosító, globális szintű technikai feltétel az infrastruktúra. Ez ellen, azaz az új világrend ellen forradalmat indítani nyilván önellentmondás. Hozzá kell tenni, hogy ilyen elképzelés létezett a keleti blokkban a hidegháború idején.

Több mint eszmetörténeti érdekesség, hogy Descartes „Elmélkedések az első filozófiáról” című metafizikai művében megtalálható a helyzet kezelése a közbenső lény fogalmában.

“Mert először is, igaz ugyan, hogy gondolkodásom fokozatosan tökéletesedik, és hogy sok minden megvan bennem képesség szerint, ami valóságosan még nincs meg, ám ezek közül semmi sem tartozik hozzá Isten ideájához, ebben ugyanis semmi sincs, ami lehetőség szerint való. Hiszen épp a fokozatos tökéletesedés a legbiztosabb érv a tökéletlenség mellett. Ezenfelül, még ha gondolkodásom mindig tökéletesebbé válik is, mindazonáltal mégsem látom be, hogy ennek hatására valaha is valósággal végtelen lehetne, mivel sohasem jut el abba az állapotba, amelyben már semmiféle további növekedés ne volna lehetséges.” [Descartes, 1993, 59. o.] „Emellett fölfigyelek arra is, hogy én magam valamifajta középként vagyok megalkotva Isten és a semmi, vagyis a legfőbb létező és a nem létező között, olyképpen, hogy amennyiben a legfőbb létező teremtett, nincsen bennem semmi, ami megtévesztene vagy hajlamossá tenne a tévedésre, amennyiben viszont valamiképpen a semmiből, vagyis a nem létezőből is részesedem, azaz amennyiben nem vagyok maga a legfőbb létező, s oly sok mindenben hiányt szenvedek, nem is csoda, hogy tévedek.” [Descartes, 1993, 68. o.]

Descartes érvelése azon alapszik, hogy a tudás megszerzésének feltétele a világrend működésébe vetett bizalom. Az értékrend feltétlensége alapján lehet helyes és helytelen döntéseket hozni, az igazságot és a tévedést elválasztani. A pluralizmus az igazság keresésében van, és nem az értékrendek között, ez a közbenső lény fogalma. „Jóllehet a világ végtelen – elmélkedett Descartes –, gondolatban az ember mégis bírhatja, legalábbis részben, s felhasználhatja a maga javára. Az ember nem elveszett, magányos, elszigetelt pont a végtelen világmindenségben. Bármilyen kicsiny is, egy egész rendszer részének tudja magát, amelyben bizonyos hely illeti meg.” [Aszmusz, 1958, 228. o.]

- A jogállamnak a kormányzati irányítás és a mozgalmi vezetés egységeként való meghatározása kiküszöböli az elavult forradalmi örökséget, mert a stabilitás és mobilitás egységének ad mozgásformát. Egyszersmind megakadályozza az „úr-szolga” viszony újramegteremtését és megmerevedését. Megteremtődik a „vezető” és „vezetett” jogegyenlősége és szerepük harmonikus váltakozásának lehetősége. Az állam és az egyház problematikus viszonya, ami végighúzódik a magaskultúra történetén, az új világrendben kezelhetővé válik. Egymáshoz viszonyítva jeleníthetik meg a szabadságeszmét. A pluralizmus platformjai igénylik egymás közreműködését.
- Jelentős elméleti hiba, hogy a reformközgazdaságtan és a neoliberalizmus nem tudott különbséget tenni a köztársaság és a jogállam fogalmai között. *Churchill-re* szoktak hivatkozni, aki a köztársaságra is gondolt, amikor a demokráciáról beszélt: a demokrácia a legrosszabb kormányzási forma – nem számítva az összes többit, amellyel az emberiség időről időre megpróbálkozik. Azt állítjuk, hogy van ideális rendszer, ez a jogállam. A jogállam az értékrend érvényesítésének következetességében és feltétlenségében haladja meg a köztársasági eszmét, miközben annak minden maradandó értékét és intézményét magába szívja.

- A jogállami modell három politikai-filozófiai sajátosságát emeljük ki.
- A szabadságot nem lehet a rossz választásának a szabadságaként felfogni. Az az értékek történeti pillanatonkénti helyes alkalmazása, a jó és a helyes döntés által megteremtett vagy átélt emberi idő. Ez az európai filozófia történetében évszázadokon átnyúló vitákból leszűrt tanulság is lehet, hiszen ennek felismerése a skolasztikától a reneszánszon és a reformáción át a felvilágosodás XVII. majd XVIII. századi korszakáig tartott, sőt azután is. Persze ugyanez a probléma megoldódott a keleti magaskultúrákban is. A szabadság az értékrend autonóm alkalmazása, ahogy azt *Kant* „Az erkölcsök metafizikájának alapvetése” című művében kifejtette.
- A népfeltség elvét az idealizmus alá kell rendelni. Már *Platón*, sőt a preszókratikusok által is ismert tétel, hogy az igazságos politikai rendszerben a többség számára is tiltott olyan ítéletek, döntések meghozása, amelyek az alapvető törvényeknek és értékeknek ellentmondanak. Ezt a kisebbségi jogoknak is nevezzük, de ez általánosabb kérdés. A közjó nem azonos szükségképpen a mindenkori többség szavazatával. A demokrácia a „hozzáértő nép” (József Attila) részvétele a döntéshozatalban. Ha nem a hozzáértés alapján történik a részvétel, akkor annak csőcselékdiktatúra a neve. A hidegháború idején és az átmeneti korszakban tudatosan a csőcselékdiktatúrát használták a magaskultúra ellenségei. A társadalom ösztönzése hamis értékek követésére politikai bűncselekmény.
- A neokantiánus politikai filozófia kerete, az úr-szolga viszony érvénytelen. A neokantianizmus a magánvalóságot csak az előljárónak adja meg, a tömeg nem rendelkezik magánvalósággal, csak a kopernikuszi fordulat értelmében másértvalósággal. Ennek leágazása az az álegzisztencialista felfogás, amely tagadja az igazság egy és sok egységeként való felfogását. Csak az egységtől megfosztott sokféleséget fogadja el. A jogállam meghatározásai kiküszöbölik mindezeket az anakronizmusokat. Ugyanis az egy és a sok egysége tartalmazza a részesedés fogalmát és ennél fogva a részvételi demokrácia eszméjét.

3.4. UGRÁS A NEMZETKÖZI SZÍNTÉRRE. A KONZERVATIVIZMUS FELFEDEZÉSE A SZOCIALISTA ELMÉLET SZÁMÁRA

A demokráciának része a nemzetközi politikában való részvétel is. A reform-közgazdaságtan és a neoliberalizmus ezt különösen tagadta. *Habermas* legutóbbi könyvében ezt a neoliberális felfogást elveti [Habermas, 2012]. A reform-közgazdaságtan a nyugat-keleti viszonyt a munkaadó-munkavállaló viszonyaként fogta fel, és merevítette ki. Ez egy magasabb geopolitikai szinten még – részlegesen – igaz is lehetett volna, de a munkaadó-munkavállaló viszonyt tőke-munka relációként értelmezte, ami már nem állja meg a helyét. Az új világrendben a tőke-munka viszony átmegegy a központilag irányított szabadság és demokrácia által meghatározott új termelési kultúrába, aminek lényege az alkotó tevékenységre és a teljesítményre való ösztönzés és kényszer. A reform-közgazdaságtan a tőke-munka viszony logikájában a gyarmati hagyomány szemléletét konzerválta és erősítette a nemzetközi szinten. Fenntartotta a „kelet-európai lejtő” társadalomképét.

A hidegháború logikája alapján ébren tartotta a keleti tömbben a Nyugathoz mint kapitalizmushoz való viszonyt, és ezzel együtt annak „forradalmi megdöntése” eszméjét, ami állandósította a geopolitikai instabilitás szellemiségét. Elhallgatták, ami a keleti blokk frakcióharcaiban is többé-kevésbé ismert volt, hogy a globalizáció korában a fenntartható fejlődés harmóniájának az egyik meghatározó mozzanata fejlődik ki Nyugaton. Ehhez szükséges a másik, a „keleti” összetevőnek a felzárkózása. Ez alapozza meg a partnerséget.

A hidegháború idején a keleti tömbben a „békés egymás mellett élés” volt a nemzetközi politikában a fő jelszó. Ez azonban nem volt több ideológiailag a provincializmus, a jogállamisággal ellentétes antidemokratikus felfogás általánosításánál. A részvételi demokráciának a „globális partnerség” felel meg, amelyben kifejezésre jut a jogállami értékrend nemzeti és nemzetközi szintű érvényesítésének eszmeisége.

A hidegháborúban, de az átmenet korszakában is titoknak számított a keleti tömbön belüli frakcióharc, ami a döntési folyamat alapja volt. A frakcióharc a pluralizmus nagymértékben korcsosult és kezdetleges alakja volt csak. A frakciók közötti küzdelemben jelen volt az a frakció is, amelyik már megfelelt a nyugati értékrend követelményének, igaz, kellő történelmi erő híján nem tudott domináns szerepet játszani. Ez a frakció fejezte-fejezi ki az új világrend, a globalizáció együttműködési rendszerének és termelési kultúrájának helyes elméletét. A neoliberális ideológiai bűnei közé tartozik, hogy a keleti tömb vereségével együtt a maradandó értéket képviselő frakciót is végérvényesen ki akarta rekeszteni a politika további alakításából.

A nyugati tömb feltartóztatási politikája nem a szocializmus elmélete ellen irányult. Az volt a célja, hogy a keleti tömb a maga egészében kapcsolódjon be a globalizációba, ott is épüljön ki a jogállami szabad és demokratikus intézményrendszer újabb világháború nélkül [Kissinger, 1998]. Ennek az is része volt, hogy nem a szocialista világnézet alapjait akarták végérvényesen felszámolni, hanem az volt a stratégia, hogy a szocialista elvek is kerüljenek összhangba a jogállami értékrenddel, miközben jogállam nem létezik szocialista elvek nélkül. El akarták érni a nyugati társadalmi-gazdasági rendszer megvalósítható kifejezését a szocialista elméleti fogalmakkal is. Az új világrendnek ez is feltétele (volt).

A konzervativizmus nem a régi világ antidemokratikus, igazságtalan berendezkedésének a hagyományát képviselte-képviseli, amint ezt a reformközgazdaságtan közvetítette, és a magyar szélsőjobboldal még ma is közvetíti, hanem az új világrend értékrendjének az érvényesítését. A globalizáció egyik összetevőjeként be tudja mutatni, hogy ebbe az értékrendbe integrálható az összes globálisan megőrzött haladó hagyomány, miközben az integrálódás elméleti kifejezését átengedi az arra alkalmassá váló szocialista elméletnek. Ennek az oka az, hogy az értékrend érvényesítéséhez szükséges infrastruktúra kifejezése közvetlenebbül a szocialista elmélethez kapcsolódik. Aki nem tudja a konzervativizmust az antidemokratizmustól megkülönböztetni, annak nincs helye az új világrendben.

4. A GLOBALIZÁCIÓ MINT VILÁGNÉZET

A munka szeretete nem azonos a szolgaság szeretetével. A magyar elmaradottságnak minden bizonnyal a szolgaszellem az egyik legfontosabb oka. A hazai neolibe-

rálisok munkát mondanak, de szolgaságot értenek rajta. Nem ismerik, és nem értik azt a politikai gazdaságtani összefüggést, hogy a szolgaság helyébe a szolgáltatás termelési kultúrája lép. Az úgynevezett termelő ágazatok szolgáltatási szektorokká, és így húzóágazattá válnak, mivel a korszerű technika és infrastruktúra, az információs és kommunikációs technika a „hagyományos” ipari, kitermelői és mezőgazdasági ágazatok munkájának tartalmát a szolgáltatásokra jellemző termelési kultúrává változtatja. Megszűnik a „tárgyi közvetítésre” irányuló tevékenység elidegenedett jellege. Napjainkban a Google-modell válik kulcstechnológiává.

„Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy csillag megy az égen, úgy érdemes.” József Attilának ezek a sorai is a munka és a szolgaság elválasztására irányulnak. A gyárból vállalat, az uradalomból nagyüzemi mezőgazdaság lesz, ahol a termelés fokozatosan elveszti osztályjellegét. Ezt úgy is fogalmazhatjuk, hogy a termelés célja az eredményesség és hatékonyság egysége lesz. A termelés a termelésért elvét a tömegtermelés elve váltja fel, ami azonos a piac osztályjellegének a megszüntetésével. A fogyasztóvédelemnek emiatt is van formameghatározó szerepe, mert a dolgozókat, a termelő embert védi meg a fogyasztáson keresztül is érvényesülő kizsákmányolással szemben.

A vulgármarxizmus, a reform-közgazdaságtan, a neoliberalizmus és ezek leágazása, az ideológiai fehérterror szélsőjobboldali irányzata szerint a demokratikus és jogállami intézményrendszer – ha egyáltalán elismerik a létjogosultságát – megáll a vállalat(ok) kapujánál. A vállalatokon belül a korlátlan parancsuralom érvényesül. Ebben a szemléletben erőteljesen hat a ma is élő feudálkapitalista hagyomány. Ahogy egy 1938-as magyar film (Keleti Márton: Te csak pipálj, Ladányi) karikatúrisztikusan ábrázolja: a házban és az uradalomban az úr parancsol, mindegy, hogy jót vagy rosszat, helyeset vagy helytelent. Ezzel szemben a XX. századtól több szakaszban kibontakozó globalizációs korban a tömegtermelést fokozatosan egyesítik a szabadság, a demokrácia és a jogállam intézményi rendszerével a vállalatirányításban is. Például a szociális piacgazdaság kiegészül a „Mitbestimmung” rendszerével. Ez egyúttal a klasszikus kapitalizmus magántulajdoni formájának a megszüntetése, a közjó és a jogállami demokrácia tulajdonformájának a kialakulása a vállalaton belül.

Bár a tőke fogalmát továbbra is használják, és lehet is használni, de ez nem a klasszikus vagy általában a kapitalizmus tulajdonformája többé, mert a tőke jelenléte nem szükségképpen kapitalizmus. A kapitalizmus a tőke uralmát jelenti, vagy jelentené. Ha nem a tőke uralkodik, nem beszélhetünk – egyoldalúan – kapitalizmusról. Ezt a jelenlegi középtávú szakaszban a konzervativizmus és a szociáldemokrácia (vagy demokratikus szocializmus) közös tulajdoni formájának is nevezhetjük. Ennek az sem mond ellent, hogy *Robert Reich* Szuperkapitalizmus című munkájában joggal beszélhetett „könyörtelenségről” a neokonzervatív fordulatra vonatkozóan. A könyörtelenség azonban nem azonos a „kapzsisággal”. A könyörtelenség akkor a demokrácia kiterjesztését szolgálta. A neoliberalizmus ebből csak a kapzsiságot fogta fel, mert ez nem vezet nagyobb demokráciához. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az ennek az alfejezetnek az írásakor még voltak olyan szélsőjobboldali felfogású erők a kormányzatban, amelyek a feltételezett vállalati parancsuralmi rendszerhez akarták-akarják hozzáigazítani az ország politikai rendszerét is, mert egypártrendszerű totalitáriánus, a köztársasági eszmét is tagadó kiráypárti diktatú-

rát akartak bevezetni. Csak a globális intézményrendszer és az EU működésének köszönhető, hogy ez a törekvés nem valósulhatott és nem valósulhat meg. De ebben a térségben már ez a törekvés maga is bűn, mert bűnpártolásra szólít fel.

A gazdasági mechanizmus 1968-as reformja (is) olyan elméleti modellt közvetített, amely szerint a politikai demokrácia intézményeiben való részvétel joga legfeljebb a vállalkozókat illeti meg. A termelő emberekre a demokratikus részvétel nem vonatkozna, mert ők csak áruk, munkaerő-áruk. Ez a feudálkapitalizmus „nemzeti demokráciájának” a szellemisége. Ezzel szemben a XX. század elejétől kezdve az amerikai, majd a nyugati globalizációs intézményrendszer a demokratikus részvételtől való kirekesztést fokozatosan megszüntette-megszünteti. E hagyomány felszámolásának ütemét a demokratikus részvételhez szükséges alkalmassá válás határozza meg. A demokráciából való kirekesztés csak büntetés lehet.

A wilsonizmusban harmónikusan kapcsolódik egymáshoz a kollektív biztonság, az önrendelkezés és a demokrácia. Ez az új világrendet meghatározó idealizmus egyik korai megfogalmazása, amikor még nagy távolság volt az értékrend és annak globális megvalósulása között. A neoliberalizmushoz kötődő nacionalista irányzat a wilsonizmust, aminek egyébként rokon megfogalmazása a szocialista internacionalizmus, nemzetek feletti intézménynek minősíti. Holott a globalizáció igazságosságon alapuló értékrendjének az alkalmazása a wilsonizmust intézményesíti a nemzetek bizalmon és barátságon alapuló hosszú távú együttműködése révén. [Habermas, 2012] Csak a fasiszta tartalmú morális pánik, az értékrend alapján cselekedni nemtudás teszi idegenné az úgymond „nemzetek feletti” intézményeket. A „nemzetek felettségben” való részvétel lehetősége már nem „nemzetek felettség”.

Egyetértünk Paul Krugmannel, aki könyvében (*A liberális lelkiismeret*) leírja, hogy a New Deal korszakában konszenzus volt a demokraták és a republikánusok között a követendő társadalmi-gazdasági modellt illetően. Abban vitatkozunk vele, hogy szerintünk a neokonzervatív fordulat idején is fennállt, igaz egy más szerkezetű konszenzus. A New Deal idején balközép-jobbközép együttműködés volt a demokrata elmélet vezető szerepe mellett. A neokonzervatív fordulatban a konzervatív elméleté volt a főhatalom, de a jobb- és a balközép partnerségét kiegészítette egy, a jobboldalhoz tartozó elméleti antidemokratikus irányzat is. Ez az irányzat a hidegháború vesztes oldalának átmeneti maradványaként töltötte be – tragikus módon – a feltartóztatás közvetítő szerepét a demokratizálásba vezető korszak idején.

A jobboldali intolerancia ciklikus jelenségéről hitelesen ír Benjamin Friedman a *Jólét és erkölcsösség* című könyvében. A hidegháború vesztes oldalán, a keleti blokkban a globalizációba belenövő balközép irányzat csak a kirekesztés elleni konfrontációban fejlődhetett alkalmas partnerré. *Ottlik Géza* helyesen ébren tartott regényében, az *Iskola a határon*ban jól mutatja be a Horthy-korszakkal szembeesülő középutas hagyományt – ezért lehet beszélni arról, hogy az elmúlt húszhuszonöt év „iskola a határon” jelleget kapott a balközép irányzat számára.

A neokonzervatív fordulat hosszú és középtávú szakasza a 2008-as válsággal és annak a kezelésével lezárult, noha a gazdaságpolitikai gyakorlat elmélete az új korszakra történő átmeneti szakaszban még nem esik egybe az uralkodó propaganda elméletével. A neokonzervatív fordulat újabb gazdaságpolitikai régiókban és annak megfelelően újabb társadalmi csoportokban teremtette meg az új világrendbe való

átmenetet. Egyúttal nagy munkavállalói csoportokat tett piaci – és nemcsak munkaerő-piaci – szereplővé, illetve lehetővé tette a szabadság és a demokrácia közötti átjárást. Társulássá, partnerséggé tette a munkavállalást; megteremtette az átmenetet a munkaadás és a tájékoztatás (és a tájékozódás) között. Nagy társadalmi csoportok váltak képessé az értékrend szabad – önálló – demokratikus alkalmazására; a demokrácia konzervatív képességekkel gazdagodott. Most a konzervativizmus demokratikus képességekkel való gazdagodása a következő fejlődési fázis.

A konzervativizmusnak is újra fel kell fedeznie a maga számára a szocialista elméletet, részben mint az ő teremtményét, mert a szabadság-eszme kiterjesztésével hozzájárult ahhoz, hogy a „munka felszabadításának” öröklött eszméje adaptálódjon és átmenthetővé váljon az új világrendbe. Segített annak a feltételnek a megteremtésében, hogy a munka és a szabadság eszméje egyszer és mindenkorra szétválaszthatatlanná váljon. A Magyarországon jelen lévő, a neoliberalizmusból leágazó szélsőjobboldali irányzat ezzel szemben – az emberiség gonosz hagyományait ébren tartva – azt a felfogást képviseli, hogy a társadalom nagy részének fel kell áldoznia a szabadságát azért, hogy egy másik része szabad lehessen. Elhangzott az a kijelentés is vezető politikusok részéről, hogy internacionalista bolsevik kutyából nem lesz nemzeti demokrata szalonna. Nem értették meg, hogy a szociáldemokrácián belül is működhet a platformszabadság: Lenin és Kautsky összebékíthetők. A II. világháború utáni korszak vívmánya, hogy a keleti tömb területén sem lehetett fasiszta célokat keresztülvinni. Azonban a nyugati tömb folyamataival ellentétben a fasiszta szellemiség visszaszorítása kevésbé, lényegesen kevésbé haladt előre. Ennek az egyik jellemző szellemi bázisa a vulgármarxizmus életben tartása volt. Tanulmányunk ennek a meghaladásához szeretett volna hozzájárulni. Ahogy *Baudelaire* írta: „Jelképek erdején át visz az ember útja / s a vendéget szemük barát-ként figyeli.”

IRODALOM

- Arisztotelész (1984): *Politika* (ford: Szabó Miklós), Budapest, Gondolat Kiadó
- Aszmusz, Jan (1958): *Descartes*, Budapest, Kossuth Kiadó
- Bernstein, Eduard (1989): *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai*, Budapest, Kossuth Kiadó
- Descartes, René: *Elmélkedések az első filozófiáról*, (ford: Boros Gábor), 1994, Budapest, Atlantisz
- Erhard, Ludwig: *Jólétet mindenkinek* (ford: Zalán Péter) 1993, Budapest, Konrad Adenauer Alapítvány
- Friedman, Benjamin: *Jólét és erkölcsösség* (ford: Szári Péter), 2010, Budapest, Napvilág Kiadó
- Fromm, Erich: *Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetése* (ford: Hidas Zoltán), 1994, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Girard, Bernard: *A Google-modell/A menedzsment forradalma*.(2010) Typotex Kft.
- Habermas, Jürgen (2012): *Esszé Európa alkotmányáról*. Budapest, Atlantisz Kiadó
- Heidegger, Martin: *Lét és idő* (ford: Vajda Mihály et al.), 2007, Budapest, Osiris Kiadó

- Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* (ford: Berényi Gábor), 1991, Budapest, Gondolat Kiadó
- Kissinger, Henry. (1998): *Diplomácia* (ford: Baik Éva et al.) Budapest, Panem Kiadó
- Kissinger, Henry. (2002): *Korszakváltás az amerikai külpolitikában* (ford: Kovács Attila) Budapest, Panem Kiadó
- Kornai, János. (2011): *Gondolatok a kapitalizmusról*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Lenin, Vlagyimir Iljics: *A proletárforradalom és a renegát Kautsky*, 1970, Budapest, Kossuth Kiadó
- Lukács, György: *A társadalmi lét ontológiájáról* (ford: Eörsi István), Budapest, Magvető Kiadó, 1976
- Reich, Robert: *Szuperkapitalizmus*, (ford: Berényi Gábor, Boris János), 2009, Budapest, Gondolat Kiadó
- Stiglitz, Joseph E. (2003): *A globalizáció és visszásságai*, (ford: Orbán Gábor, Gavra Zsuzsanna), Budapest, Napvilág Kiadó
- Stiglitz, Joseph E (2005): *A viharos 90-es évek. A világ eddigi legprosperálóbb tíz évének új története* (ford: Gavra Zsuzsanna), Budapest, Napvilág Kiadó